

INLEIDING

1. Mr. Cox heeft zojuist uiteen gezet dat, en waarom, de Staat een op 2020 gericht reductiebeleid voert dat ontoereikend is, ook de EU een op 2020 gericht reductiebeleid voert dat ontoereikend is, en dat de Europese ambities voor 2030 op dit gebied eveneens ontoereikend zijn. Dat Europese klimaatbeleid is in deze rechtszaak in zoverre van belang, dat de Staat zich daarachter probeert te verstoppen.
2. Deze rechtszaak van Urgenda en haar mede-eisers is een poging om de Staat via het recht en via de rechter te verplichten tot reducties voor 2020 die minimaal noodzakelijk zijn.
3. Het verweer van de Staat valt grosso modo in twee delen uiteen:
  - a. Het Nederlandse klimaatbeleid is een zaak van de politiek, en de rechter dient zich te onthouden van beslissingen die daarin ingrijpen;
  - b. De Staat handelt niet onrechtmatig, en als het wel zo is kunnen Urgenda en haar mede-eisers zich niet daarop beroepen.
4. De Staat is niet de enige die verzuimt te doen wat hij minimaal moet doen. De internationale politiek kon het weliswaar eens worden over wat er in algemene zin moet gebeuren, en wat er op mondiaal niveau moet gebeuren, en wat binnen die mondiale groep het reductie-scenario moet zijn voor de groep van Annex I landen; maar over een verdere verdeling van de reductiepijn per individueel land kan al vele jaren geen enkele overeenstemming worden bereikt. Het klimaatdossier zit politiek al jarenlang op slot, en er is geen beweging in te krijgen.
5. De politieke besluitvorming wordt ernstig gehinderd door het 'na U'-verweer. 'Ik wil wel, maar alleen als hij en hij veel meer gaan doen dan ze nu doen'. Het kan ook worden teruggelezen in de reacties van de Staat: 'het is noodzakelijk

dat er eerst een internationaal akkoord komt waarbij iedereen meedoet'. Als iedereen dat zegt, gebeurt er niets. Het heeft geleid tot het mislukken van de klimaattop in 2009 in Kopenhagen.

6. De politiek is er ook na 2009 niet meer in geslaagd om politieke overeenstemming te bereiken over een zodanige verdeling van de reductiepercentages per land, dat die reducties samen er voor zorgen dat we onder de 2°-norm blijven.
7. Het wereldwijde jaarlijkse emissie-niveau is daardoor blijven stijgen en veel hoger geworden dan was voorzien in de geleidelijke reductie-niveau's waarmee we nog op 2°C zouden kunnen uitkomen. We koersen inderdaad nog steeds af op 4°C of meer.
8. Mr. Cox heeft het al even gehad over het meest recente UNEP Emission Gap Report 2014 uit. Als gezegd, sinds 2010 rapporteert UNEP jaarlijks over het steeds groter wordende gat tussen de reducties die nodig zijn om onder de 2°C te blijven, en de reducties die in werkelijkheid gerealiseerd worden. In het 2014 Report wordt nu gerapporteerd¹ dat de eerdere scenario's niet meer haalbaar zijn, zodat in dat rapport nu van andere scenario's moet worden uitgegaan. In deze nieuwe reductiescenario's kan de 2°-doelstelling alleen nog maar bereikt worden met extremere reducties en veel grotere negatieve emissies in de tweede helft van deze eeuw. In feite zegt de UNEP dat het niet 2 minuten voor 12 meer is, maar 2 minuten over twaalf. In feite zegt het rapport, en daar wilde ik met u naar toe, dat de politieke aanpak van het klimaatprobleem ernstig tekort schiet.

'PARIJS'

9. Ik vermoed echter dat de Staat zodadelijk zal betogen dat de Nederlandse zowel als Europese en verdere internationale politiek nog steeds tot doel heeft om de 2°-norm te halen, en dat er goede hoop is dat op de klimaattop die

---

¹ UNEP 2014, the Emissions Gap Report 2014, blz xv en met name voetnoten 6, en (op blz xvi) 10 en 12 .

aan het eind van dit jaar in Parijs zal worden gehouden, alsnog een ambitieus wereldwijd akkoord zal worden gesloten waarmee de mogelijkheid wordt opengehouden dat we die norm nog steeds kunnen halen.

10. Ik plaats daarbij de kanttekening dat uit de grafieken die mr Cox zojuist liet zien, overduidelijk blijkt dat de verantwoordelijkheid voor de vraag of we de 2°-norm nog 'kunnen' halen, vooral bij de toekomstige generatie wordt neergelegd. Wat wij momenteel overduidelijk tekort schieten, zal door hen gecompenseerd moeten worden en het is maar zeer de vraag of dat mogelijk is.
11. Ik vermoed dat de Staat aan de klimaattop in Parijs niettemin de conclusie zal willen verbinden dat de politiek in Parijs aan zet is en er achter de schermen al hard mee bezig is, en dat dit niet het moment is dat de rechter in dat politieke proces mag, laat staan moet ingrijpen ook al omdat dit de Nederlandse onderhandelingspositie in Parijs kan doorkruisen. In zijn dupliek nam de Staat daar in ieder geval een voorschot op.
12. En ook als de Staat zo dadelijk niet met dit verweer komt, wil ik de dupliek op dit onderdeel niet onweersproken laten.
13. Het echec van de Klimaattop in 2009 in Kopenhagen heeft er toe geleid dat ook de Klimaattop in Parijs, aan het eind van het jaar, niet zal leiden tot een wereldwijd klimaatakkoord met *bindende* reductie-afspraken. Sterker nog; men probeert in Parijs niet eens meer tot bindende reductie-afspraken te komen. Indien uw rechtbank daarover iets meer zou willen weten: in mijn pleitnota vindt u een verwijzing² naar een recente publicatie.

---

² Mr.dr. H.D. van Asselt, 'Samen staan we sterk? Omgaan met de versplintering van internationaal recht op het gebied van klimaatverandering' in Milieu en Recht, 2014/148 blz 738 e.v. met name blz. 740 (december 2014).

14. Voor nu is van belang om te weten dat op de voorbereidende Conference of Parties in 2013 in Warschau, indachtig de mislukking van Kopenhagen, besloten is tot een andere aanpak. Een wereldwijd klimaatakkoord met afspraken over juridisch bindende reducties wordt beschouwd als onhaalbaar. De nieuwe insteek is dat landen slechts intenties beloven en overeenkomen, maar niet juridische *bindende* reducties: er is niet meer sprake van ‘commitments’ maar van ‘contributions’. De nieuwe aanpak is: *“Landen moeten zelf bepalen hoe ambitieus hun aandeel in de bestrijding van het klimaatprobleem is.”*³
15. In deze nieuwe aanpak wordt ieder land opgeroepen een individuele reductie-inspanning te beloven en daarbij zo ambitieus mogelijk te zijn. Met deze aanpak hoopt de politiek de nu al jarenlang bestaande politieke impasse en inertie te doorbreken.
16. Er kleeft echter een groot en evident risico aan deze aanpak; met name dat landen niet ambitieus genoeg zijn en dat de optelsom van alle nationale intenties onvoldoende is om onder de 2°C te blijven⁴. Een ander probleem is het ontbreken van controle- en vooral handhavingsmogelijkheden; het gaat immers slechts om intenties, niet om resultaatsverplichtingen. Het is mij bijvoorbeeld niet duidelijk in welke mate de Nederlandse regering zich juridisch gebonden acht aan ‘intenties’.
17. Er wordt in deze nieuwe internationaal-politieke aanpak dus uitdrukkelijk een groot beroep gedaan op de individuele verantwoordelijkheid van landen; dat elk land individueel zijn verantwoordelijkheid neemt en ambitieus is. En dat is precies wat in deze rechtszaak van de Nederlandse Staat wordt gevorderd: een minimale – en daarom ook juridisch bindende – reductie van 25-40% in 2020 met de kanttekening dat 25% bepaald nog niet ambitieus is,

---

³ Zie vorige voetnoot.

⁴ Zie voetnoot 2, blz 744, linker kolom, onderaan.

zoals mr. Cox al heeft laten zien.

18. De Staat heeft in zijn dupliek geklaagd dat als uw rechtbank aan de Staat het gevraagde reductiebevel zou geven, zijn onderhandelingspositie in Parijs zou worden ondergraven. Ik heb mij gestoord aan dit argument. Denemarken, Duitsland en Zweden hebben zichzelf al jaren geleden vastgelegd op een reductie van 40% in 2020, en het Verenigd Koninkrijk op 35%. In die landen wordt niet bedacht dat daarmee hun internationale onderhandelingspositie wordt ondermijnd. Ik zie niet in waarom dat anders is bij een Nederlands commitment om 25-40% in 2020 te reduceren, of dat commitment nu wel of niet via de rechter is vastgesteld.
19. Bovendien mikken Urgenda en haar mede-eisers met hun reductiebevel primair op de korte termijn tot 2020; 'Parijs' gaat uitsluitend over de doelstellingen, of laat ik zeggen: de 'goede voornemens' voor 2030. De EU heeft zijn 'goede voornemens' voor 2030 – mr Cox sprak er al even over – bovendien al op 31 maart jl. bekend gemaakt. De kaarten liggen dus al op tafel.
20. In Parijs zit bovendien de EU als blok aan tafel; Nederland onderhandelt in Parijs überhaupt niet individueel over een Nederlandse reductiedoelstelling. Van enige ondermijning van de Nederlandse onderhandelingspositie is dus al helemaal geen sprake.
21. Ik concludeer dan ook dat het internationale, Europese en nationale reductiebeleid, dat is aangevangen met het VN-Klimaatverdrag uit 1992, voortdurend tekort is geschoten en dat de klimaatproblematiek daardoor is verergerd. De vooruitzichten dat op korte termijn alsnog zicht komt op toereikende reducties, zijn slecht. Met de nieuwe benadering die gekozen is voor de top in Parijs wordt in feite dat falen erkend en wordt de regie losgelaten in de hoop dat ieder land op eigen houtje alsnog gaat doen wat hij niet wil afspreken om te gaan doen. Dat stemt niet gerust; de houding van de Staat dat hij slechts hoeft te doen waartoe hij verplicht is, evenmin.

22. Voor Urgenda en haar mede-eisers is dit de reden geweest om de Staat via de rechter te dwingen om in ieder geval de voor 2020 noodzakelijke reducties te realiseren.
23. Zij realiseren zich dat de rechter de problematiek niet kan oplossen. Dat is niet de taak van de rechter. Maar de taak van de rechter is wel om, als partijen met elkaar in de knoop zitten over een kwestie en die knoop niet meer zelf kunnen ontwarren, desgevraagd de knoop dan maar door te hakken. Doorhakken is misschien niet de ideale oplossing, vaak niet zelfs, want het juridisch zwaard is niet zachtzinnig; maar het zwaard van Vrouwe Justitia is wel het instrument dat onze samenleving heeft aangewezen om een eind te maken aan conflicten als andere methodes niet meer werken.
24. Een uitspraak van de rechter doorbreekt de status quo, en dwingt daarmee de betrokkenen uit de stellingen waarin zij zichzelf klem hebben gegraven. Daarmee ontstaan ook nieuwe mogelijkheden en nieuwe perspectieven. In dit klimaatdossier zou uw uitspraak de Nederlandse politiek er bovendien van kunnen doordringen dat niet alleen politiek handelen maar ook politiek nalaten juridisch niet onbegrensd is. Het geeft daarmee ook urgentie aan hun zorgplicht en 'duty of care'.
25. In dit geval zou uw rechtbank met een reductiebevel de politieke patstelling kunnen doorbreken die verhindert dat de algemeen aanwezige kennis over de oorzaken en gevaren van klimaatproblematiek, wordt omgezet in politieke actie om het noodzakelijke tegen die gevaren te doen.
26. Nog maar enige dagen geleden werden de 'Oslo Principles On Global Climate Change Obligations' gepubliceerd. Misschien heeft u er over gelezen, en ook het interview hierover in de Trouw met A-G Spier die, samen met oud-A-G Huydecoper tot de opstellers behoort. Deze Principles zijn door een internationale groep van vooraanstaande juristen en wetenschappers opgesteld om de impasse in het klimaatdossier te doorbreken. De Principles bevatten een aantal juridische uitgangspunten voor de juridische

aansprakelijkheid van staten en grote ondernemingen voor klimaatverandering. Het bij de Principles behorende Commentary begint met de volgende citaten over de rol die de rechter daarbij zou moeten spelen:

“Law is the bridge between scientific knowledge and political action.”

en:

“On the science there is a remarkable degree of consensus. The problem is to translate that understanding into political action. Here above all we may find ourselves looking to the law to provide a bridge, and to the judges to offer at least some building blocks.”

27. Dit geeft de kern weer van hetgeen Urgenda en haar mede-eisers met deze rechtszaak willen bereiken en waarom zij uw hulp invoeren.
28. Er zijn in deze rechtszaak al veel juridische argumenten uitgewisseld. Ik denk dat Urgenda en haar mede-eisers in hun repliek duidelijk hebben gemaakt waarop zij hun vorderingen baseren. In zijn dupliek heeft de Staat die weer bestreden. Hoewel ik denk dat in de repliek het meeste al is gezegd, wil ik toch een paar juridische onderwerpen aan de orde stellen.

DE RECHTSGRONDEN WAAROP URGENDA ZICH BEROEPT

29. Het precieze verwijt van Urgenda en haar mede-eisers aan de Staat is:
  - dat het Nederlands emissie-niveau onaanvaardbaar hoog is en zo snel mogelijk moet worden gereduceerd;
  - dat de Staat een bijzondere zorgplicht en verantwoordelijkheid heeft om dat emissie-niveau te reduceren;
  - dat die zorgplicht inhoudt dat in ieder geval in 2020 reeds een reductie van 25-40% ten opzichte van het emissie-niveau van 1990 is gerealiseerd;

- en dat de Staat ernstig tekort schiet in die zorgplicht.
30. Voor hun stelling dat het maatschappelijk onaanvaardbaar is om in deze omvang vanaf het Nederlands grondgebied CO₂ uit te stoten in de atmosfeer, hebben Urgenda en haar mede-eisers verwezen naar, en aansluiting gezocht bij standaard leerstukken als:
- onrechtmatig handelen door hinder/gevaarzetting (de Kelderluik-criteria);
  - onrechtmatig handelen door grensoverschrijdende emissies die hinder veroorzaken (Voorste Stroom, Kalimijnen).
31. De Kelderluik-criteria waarop Urgenda zich beroepen heeft, zijn een aantal gezichtspunten die gebruikt worden om te toetsen, of sprake is van *onaanvaardbare* 'gevaarzetting'. Toepassing van die criteria (bekendheid met ernst en urgentie van het klimaatveranderings-probleem, mogelijkheden voor reducties) dwingt volgens Urgenda tot de conclusie dat het Nederlands emissie-niveau momenteel onaanvaardbaar hoog is.
32. Toepassing van de criteria waarmee de aanvaardbaarheid van grensoverschrijdende emissies getoetst moet worden, heeft Urgenda tot dezelfde conclusie geleid. Bij deze toetsing werd duidelijk, dat het Nederlandse emissie-niveau, vergeleken met andere landen bovenmatig is, zowel in absolute zin (nr 25 in de top 200) als per capita (top 10). Dat duidt er dus al op, dat de Staat ernstig tekortschiet in zijn reductie-verplichtingen.
33. In het kader van diezelfde grensoverschrijdende-emissies-toetsing heeft Urgenda aan de hand van het leerstuk van de deel-aansprakelijkheid bovendien aangetoond, dat voor het oordeel dat het Nederlandse emissie-niveau onaanvaardbaar hoog is, niet relevant is dat ook zonder Nederlandse emissies het risico op een gevaarlijke klimaatverandering blijft bestaan vanwege de emissies van andere landen. Deel-aansprakelijkheid betekent aansprakelijkheid voor het eigen aandeel, en daarop kan de verantwoordelijke zelfstandig worden aangesproken; daarvoor is niet nodig

dat eerst ook alle andere partijen eveneens worden aangesproken.

34. Het leerstuk van de deel-aansprakelijkheid schuift dus het 'Na U' verweer opzij dat bij uitstek voor de politieke impasse in het klimaatdossier zorgt. Dat de burgerlijke rechter dit probleem van de cumulatieve veroorzaking heeft opgelost, althans de knoop op deze manier heeft doorgehakt, is naar mijn mening mede het gevolg van het feit dat de politiek veel langer dan de rechter lastige verdelingsvraagstukken voor zich uit kan schuiven ('tot er een echte ramp gebeurt'), terwijl de rechter op grond van artikel 26 B.Rv. verplicht is om aanstonds een beslissing te nemen en de knoop door te hakken. Het is een van de argumenten die pleiten voor een rechterlijk reductiebevel: het 'Na U'-argument wordt de politiek uit handen geslagen als excuus voor stilzitten. (Idem in Amerikaanse EPA-zaak).
35. Naast deze leerstukken van nationaal recht is door Urgenda en haar mede-eisers ook aansluiting gezocht bij het internationale recht, met name:
  - het volkenrechtelijke universele 'no harm'-beginsel dat hinder door grensoverschrijdende emissies eveneens strijdig acht met de zorgplicht die staten hebben (Trail Smelter);
  - en hoe dat laatste beginsel in het VN-Klimaatverdrag een bijzondere uitwerking en codificatie heeft gekregen waar het gaat om de emissies van broeikasgassen.
36. Hierover het volgende. De Staat blijft bij herhaling roepen dat Urgenda en haar mede-eisers geen beroep kunnen doen op volkenrechtelijk gewoonterecht of op het VN-Klimaatverdrag, omdat deze slechts rechtsregels bevatten voor de onderlinge betrekkingen tussen staten en burgers daarop geen beroep kunnen doen.
37. Urgenda en haar mede-eisers willen daarom nogmaals gezegd hebben dat zij niet een rechtstreeks beroep doen op die volkenrechtelijke regels, maar wel indirect; dat zo een indirect beroep mogelijk is, heet het leerstuk van de 'reflexwerking' en daar is al het nodige over gezegd. Een paar laatste

woorden.

38. Er zit een bepaald soort cirkelredenering in de zorgvuldigheidsnorm van de onrechtmatige daad: In de kern zeggen we dat een gedraging maatschappelijk onaanvaardbaar is als hij als maatschappelijk onaanvaardbaar wordt beschouwd. De rechter (en ik paraphraseer nu Sieburgh uit de repliek) die moet oordelen of een bepaalde gedraging onrechtmatig is, gaat dus op zoek naar een bepaalde maatschappelijke consensus over de aanvaardbaarheid van die gedraging, bijvoorbeeld door te kijken hoe soortgelijke gevallen wettelijk geregeld zijn, door te kijken naar gewoontes of rechtsgebruiken, door te kijken naar beroeps- of gedragsregels, of door te kijken naar verdragen die over dezelfde soort gedragingen gaan. In dat laatste geval toetst de rechter de gedraging dus niet rechtstreeks aan het verdrag zelf, maar wel aan de maatschappelijke consensus die uit dat verdrag blijkt over wat maatschappelijk aanvaardbaar is, en wat niet.
39. Het feit dat 195 staten, zeg maar de eigen 'beroeps-groep' van de Staat, het eens zijn dat CO₂-emissies sterk gereduceerd moeten worden en met name dat door Annex I landen
- in 2020 minimaal een reductie van 25-40% moet worden gerealiseerd;
  - in 2050 een reductie van 80-95% ;
  - en nog weer later per saldo wereldwijd in het geheel geen CO₂ meer mag worden toegevoegd aan de atmosfeer,
- maakt duidelijk dat in de eigen kringen van de Staat CO₂-emissies maatschappelijk zeer ongewenst worden geoordeeld.
40. Het feit dat deze 195 staten vervolgens een en ander zelfs overeengekomen zijn in het VN-Klimaatverdrag of in de context daarvan, maakt duidelijk hoe sterk die consensus is en hoe sterk men elkaar daaraan wil houden. Deze onder staten universele consensus over de onaanvaardbaarheid van de nationale bestaande CO₂-emissie-niveau's van staten, is uiteraard relevant voor de vraag of ook naar Nederlands ongeschreven recht het Nederlands

emissie-niveau onaanvaardbaar moet worden geoordeeld. Ik denk van wel.

41. Want het is niet voor niets dat onder staten een universele consensus bestaat dat CO₂-emissies niet aanvaardbaar zijn en zo snel mogelijk, ik herhaal: zo snel mogelijk, gereduceerd moeten worden. Zo snel mogelijk.
42. Ik wil dat uw rechtbank doordrongen is van de natuurkundige principes die maken dat CO₂-emissies in de huidige omvang (en uiteindelijk: in elke niet-verwaarloosbare omvang) maatschappelijk onaanvaardbaar zijn, of in ieder geval inmiddels onaanvaardbaar zijn geworden en nu zo snel mogelijk gereduceerd moeten worden. Het is al eerder aan u uitgelegd – maar misschien nog niet eerder zo kort samengevat.
43. Een groot deel van uitgestoten CO₂ blijft nog honderden of duizenden jaren in de atmosfeer hangen en blijft extra warmte vasthouden in de atmosfeer. Doordat CO₂ blijft hangen en niet verdwijnt, zorgt elke nieuwe emissie er voor dat er *nóg* meer CO₂ in de atmosfeer terecht komt. Met *elke* emissie van CO₂ neemt de concentratie van CO₂ in de atmosfeer toe, en als de concentratie toeneemt, neemt lineair ook de opwarming van de aarde toe.
44. Dus als je wilt dat de opwarming van de aarde niet boven een bepaalde temperatuur grens uitkomt, dan moet je zorgen dat de concentratie van CO₂ in de atmosfeer niet boven een bepaalde concentratie-grens uitkomt; en als je wilt dat de concentratie van CO₂ in de atmosfeer niet boven een bepaalde grens komt, dan zul je vanaf het moment dat die concentratie wordt bereikt er voor moeten zorgen dat er evenveel CO₂ uit de atmosfeer wordt gehaald als er in uitgestoten wordt: per saldo-nul-CO₂-emissies. In het UNEP 2014 dat zowel mr Cox als ikzelf al eerder noemden wordt verwacht dat dit moment tussen 2055 en 2070 zal worden bereikt. Daarna zal tegenover elke emissie, een even grote negatieve emissie moeten staan.
45. De conclusie is dat in principe elke CO₂-emissie ons dichterbij een gevaarlijke klimaatverandering brengt, en elke emissie daarom *naar zijn aard*

maatschappelijk onaanvaardbaar is.

Het is dit inherente gevaar dat verklaart waarom alle 195 landen het eens zijn dat uiteindelijk per saldo geen emissies meer mogen plaatsvinden.

46. Kortom: bij alle benaderingen die Urgenda heeft gebruikt om te toetsen of het Nederlands emissie-niveau onaanvaardbaar hoog is, was de conclusie telkens dat dit inderdaad het geval is. Deze consistentie van uitkomsten is op zich niet vreemd en al helemaal niet 'gezocht'. In wezen gaat het bij al die benaderingen om varianten op de universele grondnorm, namelijk dat je met je gedrag geen onaanvaardbare hinder of gevaren voor anderen mag veroorzaken.
47. Ik begrijp dan ook niet goed, hoe de Staat wil beargumenteren dat volgens hem niets mis is met het Nederlandse emissie-niveau, althans dat dit emissie-niveau niet maatschappelijk onaanvaardbaar is.
48. Het argument dat Nederland geleidelijk mag reduceren, is in ieder geval geen goed argument. De wenselijkheid van zo snel mogelijk uitfaseren van de emissies staat niet ter discussie, en is ook logisch gelet op de aard van de problematiek. Het feit dat niet morgen al alle emissies moeten worden gestaakt, heeft te maken met het feit dat zwaarwegende andere maatschappelijke belangen (bijvoorbeeld economische) zich daartegen zouden kunnen verzetten. Vanwege zulke zwaarwegende maatschappelijke bezwaren tegen een onmiddellijke reductie tot per saldo nul, is de internationale consensus van de 195 landen, dat Annex I landen voor 2020 mogen volstaan met een reductie-percentagte van 25-40% .
49. Dit is het soort situaties waarop artikel 6:168 BW betrekking heeft, namelijk dat een bevel tot beëindiging van een onrechtmatige toestand niet hoeft te worden gegeven *indien en voor zover* zwaarwegende maatschappelijke bezwaren zich daartegen verzetten. Aan de onaanvaardbaarheid en onrechtmatigheid van die situatie c.q. gedraging of nalaten doet dat verder niets af. Alle zwaarwegende maatschappelijke bezwaren die de Staat maar zou kunnen bedenken tegen een onmiddellijke beëindiging van de

Nederlandse CO₂-emissies zijn derhalve al verdisconteerd in het reductiepercentage van 25-40% in 2020 dat Urgenda vordert, als in het reductiepercentage van 80-95% in 2050. De belangen van het voorkomen van een gevaarlijke klimaatverandering zijn zo groot en doorslaggevend, dat deze reductiepercentages voor Annex I landen het minimaal noodzakelijke en vereiste zijn, en dat alle andere maatschappelijke belangen daaraan ondergeschikt zijn – al die andere belangen zijn al verdisconteerd in die algemeen – ook door de Staat zelf – aanvaarde reductiepercentages.

50. Kortom: dat het Nederlands emissie-niveau onaanvaardbaar hoog is, blijft overeind ook al mag er geleidelijk gereduceerd worden.
51. Maar misschien wil de Staat betogen dat er nog geen grote schade in de vorm van een gevaarlijke klimaatverandering is, dat die schade bovendien nog kan worden voorkomen en dat het huidig Nederlandse emissie-niveau om die reden niet onaanvaardbaar is.
52. Urgenda heeft er in de processtukken nogal een punt van gemaakt dat het bij het onrechtmatigheidvereiste gaat om een beoordeling van het gedrag. Het gaat om de vraag, of een doen, of nalaten, moet worden gediskwalificeerd als zijnde in strijd met hetgeen de maatschappelijke zorgvuldigheid van iemand eist om te doen, of na te laten, jegens een ander of jegens diens belangen.
53. Een handelwijze is onrechtmatig als die handelwijze naar zijn aard maatschappelijk onaanvaardbaar is, bijvoorbeeld omdat er grote risico's op grote schade aan kleven. Of die schade al daadwerkelijk is ontstaan, staat los van de maatschappelijke aanvaardbaarheid van de handelwijze *an sich*. Aldus bijvoorbeeld ook Sieburgh, (CvR, alinea 191) waarnaar Urgenda verwezen heeft.
54. Ik heb zojuist al uitgelegd, wat de inherente gevaren van CO₂-emissies zijn en dat dit de reden is dat ze zo snel mogelijk beëindigd moeten worden, en dat ze

daarom maatschappelijk onaanvaardbaar zijn. Dat door de huidige emissies nog geen gevaarlijke klimaatverandering wordt veroorzaakt, doet daaraan niet af; onrechtmatigheid en schade zijn twee verschillende aspecten die niet met elkaar verward mogen worden.

55. Ik wil overigens wel opgemerkt hebben dat de huidige emissiesniveau's van de staten wel degelijk nu al opwarming en grote klimaatschade veroorzaken. In de dagvaarding en repliek staan uitvoerige opsommingen van de schades die nu al geleden worden bij de huidige opwarming met 0,8°C. Het feit dat de huidige emissies nog niet de grote schades hebben veroorzaakt die hoort bij een gevaarlijke opwarming van 2°C en dat deze grote schades misschien nog voorkomen kunnen worden, verandert niets aan de inherent gevaarlijke en schadelijke aard van CO₂-emissies in de huidige omvang.

ZORGPLICHT

56. Ik heb met het voorgaande aan willen tonen dat het een maatschappelijk niet aanvaardbare situatie is dat de gezamenlijke emissies vanaf het Nederlands grondgebied zo groot en omvangrijk zijn als ze momenteel zijn.
57. Ik heb dat gedaan met bewoordingen en in een stramien waaruit uw rechtbank de conclusie zou kunnen en misschien ook wel moeten trekken dat het huidige Nederlandse emissie-niveau onrechtmatig is. Maar uiteindelijk is dat niet de hamvraag.
58. De hamvraag is, of gelet op de geschetste bezwaren en gevaren die kleven aan het uitstoten van CO₂ in deze hoeveelheden, op de Staat een zorgplicht rust om die hoeveelheden te reduceren. Het antwoord kan alleen maar 'ja' zijn, maar de Staat lijkt dat anders te zien.
59. Als zich maatschappelijke problemen van deze aard en omvang als klimaatverandering aandienen, is het de algemene zorgplicht en

verantwoordelijkheid van staten om zich die problematiek aan te trekken en de verantwoordelijkheid daarvoor te nemen; als de Staat zich dit soort bedreigingen van Nederlandse collectieve en algemene belangen al niet eens meer aantrekt, verliest hij zijn bestaansrecht. Zo simpel is het in wezen.

60. Juist om dit soort maatschappelijke problemen aan te pakken, problemen die raken aan grote collectieve en algemene belangen, zijn overheden in het leven geroepen, en daarvoor is aan hen ook het overheidsgezag toevertrouwd met alle bevoegdheden en middelen die daarbij horen. Dit soort problemen kan bovendien uitsluitend op het niveau van overheden worden aangepakt. Als Urgenda en haar mede-eisers zelf het probleem van het te hoge Nederlandse emissie-niveau zouden kunnen aanpakken, was het niet nodig geweest om de rechter in te schakelen om de overheid tot actie te dwingen. Ik zie dus wél een zorgplicht voor de Staat.
61. De Staat zegt bovendien zelf dat de aanpak van het klimaatprobleem een zaak is van de politieke overheid, en niet van de rechter.
62. Bovendien, zoals u weet: de Staat is een van de 195 landen die met elkaar in het VN-Klimaatverdrag hebben afgesproken dat zij een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid hebben om een gevaarlijke klimaatverandering te voorkomen en dat daarom op elk land de individuele verantwoordelijkheid rust om de emissies vanaf zijn grondgebied te reduceren en wel zo veel als nodig is om die gevaarlijke klimaatverandering te voorkomen.
63. Ook op grond van het 'no harm'-beginsel rust op een staat de zorgplicht om te voorkomen dat vanaf zijn grondgebied emissies plaatsvinden met onaanvaardbare gevolgen buiten het eigen grondgebied.
64. De Staat erkent dat op grond van deze beide volkenrechtelijke rechtsplichten op hem inderdaad een verplichting en zorgplicht rust voor de aanvaardbaarheid van het Nederlandse emissie-niveau, maar hij zegt ook hier dat hij deze volkenrechtelijke verplichtingen uitsluitend heeft ten opzichte

van andere staten. Alleen andere staten hebben recht op bescherming van hun bevolking tegen Nederlandse emissies, de eigen Nederlandse bevolking heeft geen recht op die bescherming, zegt de Staat dus, en hij kan door zijn eigen burgers dus ook niet op die emissies worden aangesproken. Dat lijkt me een volstrekt onaanvaardbare taakopvatting van de Staat. Die de noodzaak van deze procedure nog maar eens onderstreept.

65. Uitsluitend om niets onweersproken te laten, herhaal ik dat volkenrechtelijke verplichtingen via het leerstuk van de reflexwerking invulling geven aan, en antwoord geven op de vraag, welke ongeschreven zorgplichten op de Staat rusten als het gaat om klimaatverandering en het Nederlands emissie-niveau.
  - En op bescherming tegen onrechtmatig handelen van de Staat doordat hij zo een ongeschreven zorgplicht verzaakt, kunnen burgers wel een beroep doen bij de Nederlandse rechter.

66. Tenslotte: Urgenda en haar mede-eisers hebben onweersproken gesteld dat de Staat tal van maatregelen treft die rechtstreeks van invloed zijn op de omvang van het Nederlands emissie-niveau en daarvoor ook bedoeld zijn; al was het maar omdat de Staat daarmee aan zijn volkenrechtelijke reductieverplichtingen jegens andere staten wil voldoen. De Staat erkent dat in wezen ook, als hij stelt dat hij al heel veel doet op het gebied van klimaatverandering, bijvoorbeeld het Energie-akkoord.

67. De Staat is door deze maatregelen te nemen weliswaar nog niet zelf een 'emittent', een uitstoter, geworden maar hij is daarmee wel degelijk de vormgever en architect geworden van het gezamenlijk volume dat al die Nederlandse emissies hebben. De Staat is misschien niet degene die rijdt, maar hij zit vanaf de bijrijderstoel wel met zijn vingers aan het stuur behoorlijk mee te sturen. Maar dan is de Staat ook verantwoordelijk voor de resultaten; dan is de Staat weliswaar niet de uitstoter van het Nederlands emissie-niveau, maar is hij daar net zo verantwoordelijk voor als wanneer hij wel de uitstoter zou zijn geweest.

68. Ik geef daarvan een illustratie uit – alweer – standaard-jurisprudentie. De Kelderluik-criteria waarop Urgenda zich beroepen heeft, zijn een aantal gezichtspunten die gebruikt worden zijn om te toetsen, of sprake is van onaanvaardbare ‘gevaarstelling’. De Staat beweert dat die criteria uitsluitend van toepassing zijn op degene die zelf het gevaar veroorzaakt – de CO₂-emittenten in dit geval - en dat die criteria dus niet relevant zijn voor de zorgplicht van de Staat voor het Nederlandse emissie-niveau, omdat de Staat zelf geen emittent is.
69. Die opvatting is onjuist. Wat iemands zorgplicht inhoudt, hangt af van zijn rol. De Kelderluik-criteria zijn van toepassing op situaties van gevaarstelling en gelden voor alle daarbij betrokken partijen, rekening houdend met ieders rol en daaruit voortvloeiende zorgplicht. In de Enschede oftewel Vuurwerk-ramp zaak bijvoorbeeld werd niet alleen aan S.E. Fireworks verweten onaanvaardbare gevaren te hebben veroorzaakt, maar werd aan de Staat verweten dat hij als toezichthouder de zorgplicht had om die gevaren te beperken. De Kelderluik-criteria werden daarom onverkort ook toegepast⁵ op de Staat, hoewel die als gezegd niet de veroorzaker was; de criteria werden toegespitst op zijn rol als toezichthouder. Dat de Staat uiteindelijk niet aansprakelijk werd gehouden, was niet omdat de Kelderluik-criteria niet op hem van toepassing zouden zijn maar omdat hij niet wist en ook niet behoefde te weten hoe gevaarlijk op dat moment de situatie was, en hij dus geen zorgplicht had geschonden. S.E. Fireworks kende die gevaren natuurlijk wel, en was dan ook aansprakelijk.

OMVANG VAN DE ZORGPLICHT

70. Ik heb hiermee behandeld dat er op de Staat een zorgplicht en verantwoordelijkheid rust voor het Nederlands emissie-niveau.

---

⁵ Zie het vonnis van de Rb, overwegingen 20.2 en 20.3, en het arrest van het Hof, overwegingen 13.22 en verder.

71. Ik heb deels al behandeld, en vooral mr Cox heeft al behandeld, wat die zorgplicht inhoudt en hoe ver die strekt. Die zorgplicht houdt in dat de Staat er voor dient te zorgen dat het Nederlandse emissie-niveau in 2020 minimaal 25-40% lager is dan het Nederlandse emissie-niveau van 1990.
72. Als de Staat die zorgplicht verzaakt, dan handelt hij onrechtmatig, jegens de gehele, of grote groepen uit, de Nederlandse bevolking die door een gevaarlijke klimaatverandering aangetast zullen worden in bijvoorbeeld het genot van hun mensenrechten die de Staat verplicht is te beschermen, en ook jegens bijvoorbeeld stichtingen en verenigingen die zich de belangen van een duurzame samenleving hebben aangetrokken, en daarbij in het bijzonder het thema klimaatverandering en het terugdringen van fossiele brandstoffen, 'hun' belang mogen noemen.
- Daarmee heb ik, voor zoveel nodig, tevens opnieuw aan de Staat geantwoord hoe het zit met het relativiteitsvereiste.
73. De Staat meent dat op hem sowieso geen ongeschreven zorgplicht rust buiten zijn Europese reductieverplichtingen, en a fortiori niet een zorgplicht om het Nederlands emissie-niveau te verminderen in de mate die Urgenda en haar mede-eisers wensen. De Staat weigert zo een reductiebeleid te voeren.
74. Ik denk dat daarmee voldoende vaststaat dat de Staat zijn zorgplicht nu reeds verzaakt en ook zal blijven verzaken. Daarmee bestaat er voldoende juridische grondslag en reden om het door Urgenda en haar mede-eisers gevorderde reductiebevel toe te wijzen.

HET IS EEN ZAAK VAN DE POLITIEK: NATIONAAL EN EUROPEES

75. Maar als gezegd: de Staat ziet geen ruimte voor zo een reductiebevel door de rechter, omdat het klimaatbeleid volgens hem een zaak is van de politiek. Het meest specifieke daarover heeft de Staat gezegd in alinea 11.2 van zijn dupliek, en ik citeer:

“Zoals reeds uitvoerig is betoogd (...) zijn er met betrekking tot klimaatverandering en de reductiedoelstellingen die in dat kader op internationaal, Europees en nationaal niveau zijn afgesproken, binnen de regering, Eerste en Tweede Kamer politieke afwegingen en beleidskeuzes zijn gemaakt. Het zijn die afwegingen en keuzes die in de weg staan aan de toewijzing door uw rechtbank van het door Urgenda c.s. gevorderde reductiebevel.”

76. En dat is het dan. Geen enkele inhoudelijke toelichting. Zelfs geen hint naar welke belangen nog meer zijn meegewogen, welke gewicht aan de diverse argumenten is toegekend en welke prioriteiten. Geen enkel argument waarom Nederland minder wenst te reduceren dan hij in internationaal verband, met 194 andere staten, heeft geaccepteerd als zijnde de reductie die voor Annex I landen als minimaal noodzakelijk geldt.
77. Het enige wat de Staat zegt, is: de politiek heeft er over nagedacht, dit is waar de politiek voor gekozen heeft, en de rechter moet dat accepteren en de rechter mag dat verder niet toetsen of daar anders over denken. Dat is zo evident onjuist en in strijd met wat er boeken vol is geschreven over overheidsaansprakelijkheid en onrechtmatige overheids-daad, dat ik er niet eens meer inhoudelijk op reageer en er op vertrouw dat uw rechtbank dat heel anders ziet. Eén algemene opmerking slechts: In een democratische rechts-staat is ook de democratisch gekozen regering gebonden aan de grenzen van het recht, en het is de Grondwettelijke taak van de rechter om daarop toe te zien en de regering zo nodig te corrigeren.
78. Onderdeel van het ‘het is een zaak van de politiek’-verweer van de Staat is ook, dat hij zich verschuilt over de reductie-verplichtingen die in Europees verband voor hem zijn vastgesteld: ‘Het is *Europese* politiek.’
79. Mr. Cox heeft het al uitgebreid over het EU-Klimaatbeleid gehad, dus ik kan heel kort zijn.
De reductie-percentages die binnen de EU zijn overeengekomen, zowel voor

het collectief als de interne onderverdeling daarvan, berusten op een politiek compromis. Dit was politiek gezien het maximaal haalbare. Het is aanzienlijk minder dan noodzakelijk is.

80. Hoe verhoudt zich het door Urgenda verlangde reductie-bevel aan de Staat tot de Europese reductieverplichting van de Staat. Daar zal ik kort bij stil staan
81. In deze rechtszaak wordt door Urgenda en haar mede-eisers de vraag aan de orde gesteld, of er voor de Staat naast zijn Europese reductieverplichtingen, wellicht ook andere reductieverplichtingen bestaan, bijvoorbeeld reductieverplichtingen die gebaseerd zijn op het Nederlands recht.
82. De conclusie is dat zo een nationale reductie-verplichting inderdaad bestaat, dat die- zoals besproken - voortvloeit uit het Nederlandse onrechtmatige daadsrecht en dat deze nationale reductie-verplichting de Staat dwingt tot een reductie waarover internationale consensus bestaat als zijnde minimaal noodzakelijk om onder de 2°-norm te kunnen blijven.
83. De Europese en de Nederlandse reductieverplichtingen van de Staat staan dus naast elkaar, en Mr Cox heeft al uiteengezet, dat het Europese recht zich er niet tegen verzet dat de Staat op grond van zijn Nederlandse reductieverplichting méér reduceert dan waartoe hij Europees-rechtelijk verplicht is.
84. Kort samengevat: De Staat kan het door Urgenda gevorderde reductie-bevel voor een minimaal noodzakelijke reductie, niet afweren met het argument dat hij al onvoldoende reduceert op grond van Europese verplichtingen.

ONTVANKELIJKHEID URGENDA

85. De Staat voert naast dit 'het is politiek'-verweer nog een aantal andere verweren aan tegen de vorderingen van Urgenda en haar mede-eisers.

86. Zo lijkt de Staat te beweren dat eisers niet voor algemene en collectieve belangen mogen of kunnen opkomen.
87. Voor het kunnen krijgen van een reductiebevel is meer specifiek bovendien vereist, aldus de Staat, dat specifieke, individuele en concrete vermogensschade dreigt (dupliek, 8.7 t/m 8.12). Wie van de eisers gaat schade leiden, welke schade, hoe ontstaat die, en wanneer? Omdat Urgenda daarover niets heeft gezegd, moet volgens de Staat ook om die reden het reductiebevel worden afgewezen.
88. De Staat negeert met dit verweer naar mijn mening 30 jaar vaste jurisprudentie over collectieve acties en artikel 3:305a BW.
89. Regeringen en politici dragen weliswaar de eerste verantwoordelijkheid voor de behartiging van het algemeen belang of van collectieve belangen – daarom spreken wij de Staat daar nu ook op aan - maar ze hebben niet het monopolie op de behartiging van algemene of collectieve belangen. Ik verwijs naar de Nieuwe Meer-jurisprudentie uit medio jaren '80.
90. De wetgever heeft in 1992 deze jurisprudentie vertaald naar wetgeving. Door artikel 3:305a BW in de wet op te nemen heeft de wetgever zijn wil tot uitdrukking gebracht dat stichtingen en verenigingen die opkomen voor de collectieve belangen van groepen burgers, of opkomen voor meer diffuse algemene belangen zoals de bescherming van het milieu, ook rechtszaken kunnen voeren om via de rechter bescherming van die belangen af te dwingen. Stichting Urgenda is zo een stichting, en artikel 3:305a BW geeft aan haar het recht om te eisen wat zij in deze procedure eist.
91. Prof. Hartlief heeft in een column in het NJB over deze klimaatzaak, in een kort en mooi overzicht geschetst hoe deze klimaatzaak past in een ontwikkeling waarbij politici burgers inschakelen om algemene belangen te behartigen door aan die burgers het wapen van het aansprakelijkheidsrecht

te geven en toegang tot de rechter, zodat die burgers de hulptroepen worden van de overheid bij de behartiging van collectieve en algemene belangen. Hij schrijft ook dat je er dan op kunt wachten dat burgers hun eigen overheid gaan aanspreken als die zijn zorgplicht voor collectieve of algemene belangen verzaakt terwijl actie van de politieke overheid noodzakelijk is voor de bescherming van die belangen.

92. Hij eindigde zijn column met de constatering dat het in deze klimaatzaak om zeer grote belangen gaat die velen raken terwijl tegelijkertijd in het klimaatdossier al jarenlang geen beweging meer te krijgen lijkt. Deze klimaatzaak van Urgenda is volgens hem een serieus te nemen breekijzer en poging om weer beweging in dat dossier te krijgen.
93. Naar mijn mening heeft prof. Hartlief met zijn commentaar zowel de essentie van deze rechtszaak geraakt als deze in het juiste perspectief weten te plaatsen. Ik gebruik zijn opmerkingen graag als springplank voor een reactie op het verweer van de Staat.
94. Het algemeen belang waar Urgenda voor opkomt, is het belang van een duurzame, oftewel volhoudbare samenleving, en haar belangrijkste thema's zijn een fossielvrije duurzame energievoorziening en klimaatbeleid. Deze rechtszaak past evident binnen de belangen die zij behartigt. Een ontoereikend en onrechtmatig klimaatbeleid van de Staat doet bovendien afbreuk aan de belangen die Urgenda behartigt; het is dus ook onrechtmatig *jegens* die belangen, en daarmee *jegens* Urgenda.
95. De gevaarlijke klimaatverandering die Urgenda met deze procedure mee wil helpen voorkomen, is op vele manieren bedreigend; het meest sprekende voorbeeld is dat we zeer grote financiële inspanningen (Delta-commissie) zullen moeten verrichten om te voorkomen dat 60% van Nederland onder water komt staan; dat raakt de belangen van grote groepen van de

Nederlandse samenleving, oftewel collectieve belangen. Ik noemde al eerder de dreigende aantasting van het genot van fundamentele mensenrechten.

96. In deze rechtszaak zijn daarom zowel bescherming van algemene belangen als collectieve belangen aan de orde; ze vallen samen. Het gaat bovendien om belangen waarvoor Urgenda in rechte mag opkomen. Zowel aan het ontvankelijkheids-vereiste, het belang-vereiste als het relativiteitsvereiste wordt dan ook voldaan.

VERKLARINGEN VOOR RECHT

97. Ik heb het tot nu toe vooral gehad over het reductiebevel dat Urgenda en haar mede-eisers vorderen, en terecht; dat is de kern van deze rechtszaak. Maar zij hebben ook een aantal verklaringen voor recht gevorderd. Ook daartegen verzet de Staat zich.
98. De Staat stelt onder meer dat Urgenda geen belang heeft bij de verklaringen – en bewijst vervolgens overtuigend zèlf het tegendeel. Ik licht dat toe.
99. Zowel het te hoge huidige Nederlandse emissie-niveau als de weigering van de Staat om een adequaat reductiebeleid te voeren, hinderen en belemmeren Urgenda bij het verwezenlijken van haar doelstellingen en de bescherming van de belangen waarvoor zij opkomt. Zij heeft daarom belang bij de door haar gevraagde voorzieningen.
100. Het door Urgenda en haar mede-eisers gevorderde reductie-bevel is bedoeld om te zorgen dat de Staat voldoet aan zijn zorgplicht en verantwoordelijkheid

om op zijn minst de minimaal noodzakelijke reducties te realiseren.

101. Urgenda realiseert zich dat voor die reductie-verplichtingen politieke maatregelen nodig zijn die afwijken van het huidige politieke beleid. Urgenda vindt het belangrijk – zie ook haar statuten – om democratisch draagvlak te creëren voor die maatregelen en voelt zich daarvoor ook zelf (mede)verantwoordelijk.
102. Voorlichting en waarschuwing van het algemene publiek zijn daarvoor belangrijke instrumenten. Alle door Urgenda verlangde verklaringen voor recht zijn daarvoor nuttig en belangrijk; het zijn stuk voor stuk bouwstenen van een boodschap die indringend is, concreet is en de noodzakelijke urgentie beklemtoont.
103. De urgentie van het klimaatprobleem vereist zo een aanpak, maar die urgentie van dat probleem zowel als de bijzondere verantwoordelijkheid die Nederlanders voor dat probleem dragen met hun hoge per capita-emissies, ontbreekt volstrekt bij de voorlichting door de Staat. Ik verwijs naar het PBL-rapport, overgelegd bij repliek, waarin ook op het punt van creëren van politiek draagvlak een vergelijking wordt gemaakt met het Verenigd Koninkrijk, Duitsland en Denemarken, en waar Nederland negatief bij afsteekt.
104. Ook in meer algemene zin, dus losstaand van het door haar gevorderde reductiebevel, kunnen de gevorderde verklaringen voor recht Urgenda helpen bij het verwezenlijking van haar doelstellingen.
105. Ik noem als voorbeeld dat in de algemene pers nog steeds met enige regelmaat door zelfbenoemde klimaat-sceptici twijfel wordt gezaaid over het bestaan, de oorzaken en de gevaren van klimaatverandering en de integriteit van het IPCC. De Staat steunt en bevordert deze valse publieksvoorlichting.

Ter uitvoering van de motie Neperus, reeds genoemd in de dagvaarding (alinea 427), hebben KNMI en PBL van de Staat opdracht gekregen wetenschappelijke argumenten te vinden en in een peer-reviewed tijdschrift te publiceren die kracht moeten geven aan de geloofwaardigheid van deze 'klimaatsceptici'. De Staat zaait daarmee zelf actief twijfel. Deze valse of door zijn eenzijdigheid op zijn minst misleidende informatie aan het Nederlandse publiek over de ernst en urgentie van de klimaatproblematiek, waar de Staat aan meewerkt en doe hij in ieder geval niet weerspreekt, hinderen Urgenda bij het verwezenlijken van haar doelstellingen. De verklaringen voor recht die Urgenda eist kunnen haar helpen deze 'false balance' te bestrijden.

106. Maar de bezwaren van de Staat tegen de gevorderde verklaringen voor recht gaan veel verder dan slechts dat Urgenda daar geen belang bij zou hebben.

107. De eerste verklaring voor recht die Urgenda verlangt, luidt:

“Door de grote uitstoot wereldwijd van broeikasgassen in de atmosfeer warmt de aarde op en zal volgens beste wetenschappelijke inzichten een gevaarlijke klimaatverandering ontstaan als die uitstoot niet sterk en snel zal worden verminderd.”

108. De tweede verklaring voor recht die zij verlangt, luidt:

“De gevaarlijke klimaatverandering die ontstaat bij een opwarming van de aarde met 2 graden Celsius of meer ten opzichte van het pre-industriele tijdperk, althans de gevaarlijke klimaatverandering die ontstaat bij de opwarming van de aarde met de ongeveer 4 graden Celsius ten opzichte van het pre-industriele tijdperk die volgens beste wetenschappelijke inzichten verwacht wordt bij de huidige emissietrends, bedreigt grote groepen mensen en mensenrechten.”

109. Deze verklaringen voor recht zijn een herhaling en bevestiging van hetgeen de 195 landen van het VN-Klimaatverdrag hebben uitgesproken in de Cancun-Agreement, in reactie op het AR4 rapport van het IPCC. De Staat is partij bij de Cancun-overeenkomst.
110. Niettemin verzet de Staat zich ook tegen toewijzing van deze verklaringen voor recht. Ik citeer (dupliek, 12.5):
“De Staat onderschrijft de bevindingen in het kader van de IPCC, maar neemt uitdrukkelijk ook de onzekerheden over die IPCC signaleert met betrekking tot de analyses en modelberekeningen met betrekking tot de gevolgen van klimaatverandering. Deze onzekerheden maken dat de onder 1. en 2. (..) gevorderde verklaringen voor recht niet voor toewijzing in aanmerking komen.”
111. De Staat ontkent derhalve dat klimaatverandering gevaarlijke gevolgen kan hebben.
Hij vindt dat het wetenschappelijk bewijs daarvoor niet geleverd is. In Cancun nog wel, vandaag niet meer.
Het staat er zwart op wit.
Dit is het argument dat de Staat aan zijn eigen rechters aanreikt, die in een rechtszaak moeten beslissen of de Staat tekortschiet in zijn zorgplicht.
112. Dit standpunt maakt meteen duidelijk waarom de Staat geen enkele ambitie vertoont om tot substantiële reducties over te gaan. Niet belangrijk genoeg.
Het werpt wat mij betreft een heel nieuw licht op alle verweren van de Staat in deze procedure.
113. Het is bovendien geen ‘slip of the pen’. Toen op 3 december jl. in de Tweede Kamer een debat werd gevoerd: ‘gevolgen IPCC-rapport voor het Nederlandse beleid’, heeft de fractievoorzitter van de grootste regeringspartij, ook toen drie andere partijen hem het vuur aan de schenen legden, geweigerd te

erkennen dat de mens verantwoordelijk is voor klimaatverandering. Hij kwam niet verder dan dat het IPCC daar een heel duidelijke mening over had maar dat er ook een clubje wetenschappers is dat daar heel anders over denkt⁶.

114. Ik kan niet ontkennen dat ik geshockeerd ben.
Ik heb overwogen om hier nu iets te gaan zeggen over het verschil tussen wetenschappelijke zekerheid (elk alternatief is uitgesloten) en juridisch bewijs (voldoende aannemelijk), maar ik zie daar van af. De Staat *wil* kennelijk wegstijgen, en dan houdt alles op.
115. Ik denk dat dit tot op zekere hoogte elke verdere discussie met de Staat over zijn zorgplicht in het klimaatdossier, tot een zinloze bezigheid maakt. Het verklaart tevens het falen van het Nederlands klimaatbeleid en verklaart waarom Nederland de hekkensluiter en het CO₂-manneling van de EU is geworden.
116. De Staat heeft zichzelf naar mijn mening hiermee volstrekt gediskwalificeerd.
117. De Staat heeft hiermee duidelijk gemaakt dat de Nederlandse bevolking, en ook de Nederlandse rechter, er niet op kan vertrouwen dat de Staat de ernst en urgentie van klimaatverandering en zijn daaruit voortvloeiende zorgplicht, voldoende onderkent en serieus neemt.
118. De Staat heeft hiermee duidelijk gemaakt dat van hem geen politieke actie mag worden verwacht zolang hij er niet juridisch toe verplicht wordt.

---

⁶ Handelingen Tweede Kamer 2014-2015, TK 32, blz 32-12-3, linker kolom, 17^e regel van boven

119. De Staat heeft hiermee zelf het beste argument aangedragen, waarom het noodzakelijk is dat de rechter ingrijpt en aan de Staat een bevel geeft om in ieder geval het minimaal noodzakelijke te doen.

SLOT

120. Als u over 20 jaar met uw kinderen of kleinkinderen over deze rechtszaak praat, en zij vragen u welke beslissing u toen hebt genomen, dan hoop ik dat u in alle eerlijkheid kunt antwoorden: de goede beslissing, de enig juiste beslissing.
- Ikzelf heb geen enkele twijfel wat in deze zaak het goede is om te beslissen. En dat vrijwel iedereen in deze zaal daar hetzelfde over denkt.
121. Mr Cox en ik hebben het als de grootste en belangrijkste opdracht in onze carrière gezien om u de juridische argumenten aan te reiken die u nodig hebt om, als rechters die slechts het recht mogen toepassen, die goede beslissing ook daadwerkelijk te kunnen nemen. Op goede juridische gronden.
- Dit is het beste dat wij konden. Als het niet genoeg is, vragen wij in navolging van prof. Hartlief om uw welwillendheid; de rechter kent het recht en mag zelfstandig de rechtsgronden aanvullen.
122. Er zijn de afgelopen jaren de nodige commentaren geschreven over deze rechtszaak.
- Ik heb nergens gelezen dat Urgenda en haar mede-eisers inhoudelijk ongelijk hebben met hun eis dat de Staat aanzienlijk meer zou moeten reduceren dan hij doet. Letterlijk nergens.
- Wel heb ik in bijna alle commentaren gelezen dat de Staat het 'dit is een zaak voor de politiek' - verweer zou gaan voeren en dat er moedige rechters nodig

zijn om de vorderingen van onze cliënten toe te wijzen.

Namens stichting Urgenda, namens 886 burgers en namens de generaties die na ons komen, vraag ik u om een moedig vonnis te wijzen.

J.M. van den Berg
advocaat